Turkish Studies
International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 10/16 Fall 2015, p. 593-604
DOI Number: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8712
ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Hocamın hocası Prof. Dr. Hacı Ömer Karpuz'a saygıyla

KUTADGU BİLİG'DE ZEKÂ KAVRAMI*

*İnan GÜMÜŞ***

ÖZET

Kutadgu Bilig kültür tarihimizin önemli eserlerinden biridir. Eser şimdiye kadar dil yönüyle çeşitli araştırmalara konu edilmiştir. Bunun yanında eserin esas itibarıyla bir siyasetname oluşu, siyaset bilimi açısından da çeşitli incelemelere tâbi tutulmasına zemin hazırlamıştır. Kutadgu Bilig bu özelliklerinin yanında içerik itibarıyla çok yönlü bir eser olarak da öne çıkmaktadır. Hacib eserinde, hem kendi dönemine hem de kendinden sonraki dönemlere birçok konuda mesajlar vermektedir. Bu mesajlar, Kutadgu Bilig'e yönelik yapılacak olan içerik çözümlemeleriyle gün yüzüne çıkacaktır. Eserde devlet yönetimi, sosyal hayat, ahlak ve etik, bilgi ve akıl kavramı, zekânın işlevi, ölüm teması, gurbet duygusu, hastalık gibi konularda çeşitli bilgiler yer almaktadır. Kutadgu Bilig esas itibarıyla didaktik bir amaç taşıdığı için sözü doğrudan ve yalın bir şekilde ifade etmiş, böylelikle anlaşılır olma yolunu seçmiştir. Bu yazıda Kutadgu Bilig'de öne çıkan kavramlardan biri olan zekâ ve işlevi üzerinde durulacaktır. Kutadgu Bilig, temel olarak, ideal birey ve toplum modeli öneren bir siyasetnamedir. Kutadgu Bilig'de birey, toplum ve devlet idealize edilirken zekâ kavramına da vurgu yapılmıştır. Tüm bu olumlanan özellikleri, temelde "mutluluk" kavramı üzerine konumlandıran eser, zekâyı etik değerlerle örtüşük biçimde, mutluluğa götüren bir yapı olarak değerlendirmiştir. Eserde bunun gibi daha başka konular üzerinde yapılacak içerik çözümlemeleri, o dönemdeki Türk düşünce ve algı dünyasının belirlenmesinde pay sahibi olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kutadgu Bilig, zekâ, söylem, Türk düşüncesi, Türk kültürü, süreklilik.

INTELLIGENCE CONCEPT IN KUTADGU BİLİG

ABSTRACT

Kutadgu Bilig is one of the important works of our cultural history. The work has been mentioned in various researches up to now.

---

* **Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.**

** Okt. Süleyman Demirel Üniversitesi. Uluborlu Selahattin Karasoy MYO, El-mek: inangumus@sdu.edu.tr

Besides, its being a political treatise, in essence, has set ground for being put to various researches even in respect of politics. In addition to its such characteristics, Kutadgu Bilig also distinguishes as a sophisticated work in respect of content. Hacib gives messages both to his own time and the times after him in several issues. These messages will appear with the content analysis of Kutadgu Bilig. In the work, various notes, such as state government, social life, ethics, knowledge and the term of reason, function of intelligence, theme of death, homesickness, illness, take place. Kutadgu Bilig expresses the statement plainly and directly as it has chosen the way of being comprehensible. In this writing, intelligence, being one of the terms, which become prominent in Kutadgu Bilig, and its function will be emphasized. Kutadgu Bilig, basically, is a political treatise that present an ideal individual and society. While individual, society and state were idealized in Kutadgu Bilig, intelligence was emphasized. The book placed all these favoured characteristics on "happiness" concept and evaluated intelligence competible with ethichal values as structure that takes to the happiness. Other content analysis to be done in this work will have a part in determening Turkish thinking and perception world.

STRUCTURED ABSTRACT

Kutadgu Bilig stands out thanks to its being the first work of the period of the Turks' accepting Islam. Essentially, the importance of Kutadgu Bilig constitutes a multi-directional material within the context of language data. First of all, the work, which is a political treatise as a sort of literature, besides that, offers data to different disciplines such as politics, history, philosophy, sociology, theology, mythology and folklore.

The period in which Kutadgu Bilig was written becomes prominent in terms of Turkish cultural and intellectual history. The fact that Kaşgarlı Mahmut focused on the outer side of national structure and Yusuf, on the other hand, focused on the inner side of national structure (Arat 2007: XXI) is remarkable in terms of its reflecting the intellectual atmosphere of the period. According to Arat's estimate, in this period there must be other Turkish works that both Kaşgarlı and Yusuf utilised (Arat 2007: XXI).

The work has been mentioned in various researches in terms grammar. Studies about phonetics, morphology, syntax and etymology exist (Kaymaz 2009: 1408-1422). Studies to be done from now on must be mostly about the message, function and discourse of the work. Such researches to be done will help the personal and social mentality, which will reveal the fact of continuity in Turkish culture, be determined. Thus, the importance of our historical texts will be emphasized in the world of Turkish culture. "At this point, the language must be evaluated not only as a scope of grammar researches but also as a scope of social sciences in general." (Aydemir 2013: 804).

In this writing, notion of "intelligence" that takes place in Kutadgu Bilig's language is going to be tried to be analyzed depending on the emphasis stated above. The topics such as how the notion of intelligence takes place in Kutadgu Bilig, the notion of intelligence - idea-reason-knowledge, the social and personal importance of

intelligence, the characteristics of wise man are going to be evaluated within the borders of the language material that the work gives. Here, we are going to act, not from the sentences one by one, but from the whole that constitutes the context. Thus, the cultural and social sides of the text will be tried to be determined.

The work, on a level of emperor-manager-author-reader, draws a general scene within the scope of the use of intelligence and the characteristics of wise man. And that confronts with us with the equations such as the manager's being intelligent, intelligent people's being employed in state affairs, consulting the intelligent people, the text's being a product of intelligence and the reader's being obliged to have intelligence.

Notion of intelligence in the language of Kutadgu Bilig was discussed in most places together with the mechanism of knowledge and reason and this situation reflected on the text consistently. Here, it is observed that Kutadgu Bilig revealed this relation successfully when acted "not from the sentences one by one but from the utterances which are relevant to each other and which have a value of communication." (Kocaman 2009: 9). "As a result of this point of view, regularities in language more than the language rules can be mentioned in discourse analysis; because there is no wholly confirmatory accuracy of the rules in use of natural language." (Kocaman 2009: 9). The regularities and systematic structure in Kutadgu Bilig shows themselves in the notion of intelligence as well as in other issues.

Kutadgu Bilig is a social work. The work, which was mainly presented to the emperor, predominates with the aspect that concerns the society. There are various forms of information about how the structure of the state, managers, individual, and the society should be. Kutadgu Bilig, within the context of the intelligence we have dealt, mentions harmonious whole in the structure of society. The fact that the work is a product of intelligence, the author is intelligent, the notion of intelligence is often emphasized among the characteristics that the emperor and the managers should have, the reader has the skill of understanding the work, the authors whose poems have been quoted although their names don't take place in the work are intelligent and as a result, an ideal social and world order appears with the combination of these are the segments that create this harmonious whole. As it has been stated before, not from the sentences one by one, but by dealing with text as a whole, we should mention the regularities that create this whole. There are many couplets that create this regularity in the work.

Kutadgu Bilig indoctrinates about adhering to the codes of conduct in use of reason and intelligence. The notions such as good work, the right work, easygoing character, morals and virtue confront with us in various forms in the work. From this aspect, some evaluations have been made within the context of the notion of intelligence and the characteristics of an intelligent person. It is possible to look at the ethics meaning "philosophising on morals and morality" (Cevizci 2005b: 646) within the scope of intelligence in Kutadgu Bilig. "It can be said that ethic philosophers evaluated the question what the aims the people should follow are as a question about either the basic components of good life or actually the good types found in themselves." (Cevizci 2005b: 646). Kutadgu Bilig gives wide

coverage to the ethics thanks to the fact that it is basically based on the principles such as "being happy", and "providing the man with happiness in both worlds."

Kutadgu Bilig is a political treatise that basically suggests an ideal model of individual and society. In this sense, firstly, the characteristics that should be found in a man were determined. The notions such as reason, knowledge, virtue are the characteristics that an ideal type of man should have. "The Man" forms the beginning of the list that we range in the form of ideal man-ideal manager-ideal state-ideal world order. The fact that the individual has these characteristics which have been affirmed in the work features the idea that will bring the harmony to the social and state order herewith as well.

Kutadgu Bilig approached the intelligence from this aspect and while the individual, society and state were being idealized, the notion of intelligence was emphasized as well. The work, which basically put all these affirmed characteristics in position of notion of intelligence, evaluated the intelligence as a mechanism taking to happiness in an overlapping way with ethical values. The obligation that the individual has reason, knowledge and intelligence was mentioned in most parts for the order of the society, state and world. Yusuf Has Hacib, while expressing this, emphasized that Kutadgu Bilig is product of intelligence as well and the people to read the work with reference to the salutation "hey the intelligent man!" that takes place in most parts of the work should have intelligence as well. Thus, Yusuf Has Hacib, who looked for qualified reader, took place in our cultural history by producing material which is simple in terms of language but which is very rich in terms of content.

Keywords: Kutadgu Bilig, intelligence, discourse, Turkish thought, Turkish culture, continuity.

I. Giriş

Kutadgu Bilig, Türklerin İslamiyet'e geçiş döneminin ilk eseri olması dolayısıyla ön plana çıkmaktadır. Esas olarak bir siyasetname olan Kutadgu Bilig'in önemi, şüphesiz içeriğinde yatmaktadır. Nitekim dil verisi bağlamında Kutadgu Bilig'in çok yönlü bir malzeme teşkil ettiği gözlenmektedir. Öncelikle bir edebiyat türü olarak siyasetname olan eser, bunun yanında tarih, felsefe, sosyoloji, ilahiyat, mitoloji ve halk bilimi gibi farklı disiplinlere de veri sunmaktadır.

Kutadgu Bilig'de Türklerin eski gelenek, inanç ve uygulamalarından izler bulunmaktadır. Halil İnalcık eser üzerine yapmış olduğu incelemede, Kutadgu Bilig'in bir yandan Hint-İran siyaset nazariyesinden, diğer taraftan da Türk devlet geleneğinden güçlü bir şekilde faydalandığını ortaya koymuş ve bu eser bağlamında Türk devlet geleneğindeki sürekliliğe işaret etmiştir: "Kaşgarlı Mahmud'un Dîvânü Lugâti't-Türk'ü ile birlikte Kutadgu Bilig, İslam kültür dairesine girmiş olan Türk topluluklarında ve devletlerinde Orta Asya Türk kültürünün nasıl ve ne dereceye kadar devam ettiği meselesini araştırırken başvuracağımız en zengin hazinedir. (…) Bu kaynak üzerinde kamu müesseseleri, medenî-siyasî terimler, âdet ve telâkkiler üzerinde yapılacak mukayeseli incelemelerin, Osmanlılara kadar Orta Asya Türk kültürünün devamlılığı meselesi hakkında bizi büyük ölçüde aydınlatacağına şüphe yoktur." (İnalcık 2000: 23). Eserde İslamî terminoloji için Türkçe karşılıklar kullanılması, Türk kültüründeki sürekliliği göstermesi açısından önemlidir. Bayat "Tanrı", törütgen "yaratan", ögdi "övgü, şükür" gibi İslamî terimler Türkçe karşılıklarıyla yer almıştır (Eker 2006: 107-118). Saadet Çağatay, eserde yer alan karakterlerden biri olan

Odgurmış'ın kişiliğinden ve tavırlarından hareketle Budist Uygurların etkisine değinmiştir (Çağatay 1968: 39-49). Ahmet Bican Ercilasun, eserdeki bazı hususlar dışında, Kutadgu Bilig'in büyük oranda Türk kültür ve düşüncesinin ürünü olduğunu vurgular: "Yusuf Has Hacib kendi dönemindeki ideal yönetim, toplum ve insan anlayışını eserine yansıtmıştır. Ancak bu anlayış Yusuf'un süzgecinden geçerek tamamiyle özgün bir biçim ve kalıp içinde okuyucuya sunulmuştur. Dolayısıyla Yusuf Has Hacib'i sadece bir şair veya siyasetname yazarı olarak değerlendirmek doğru değildir; o, 11. yüzyıl Karahanlı Türk çevresinin seçkin bir düşünürüdür. Onun fikir kaynakları, araştırıcıları çok meşgul eden konulardan biridir. Kutadgu Bilig'in öncelikle, eskiden beri devam etmekte olan Türk devlet ve siyaset anlayışını yansıttığı muhakkaktır." (Ercilasun 2005: 314).

Kutadgu Bilig'in yazıldığı dönem, Türk kültür ve düşünce tarihi bakımından öne çıkmaktadır. Kaşgarlı Mahmud'un Türk millî bünyesinin dış kısmı, Yusuf'un ise bu millî bünyenin iç kısmı üzerinde durması (Arat 2007: XXI) dönemin entelektüel ortamını yansıtması bakımından kayda değerdir. Arat'ın tahminine göre bu dönemde hem Kaşgarlı'nın hem de Yusuf'un faydalandığı başka Türkçe eserler de olmalıdır (Arat 2007: XXI).

"Kutadgu Bilig, isminden de anlaşıldığı gibi (kut-ad-gu bil-ig), insana her iki dünyada, tam manası ile, kutlu olmak için lâzım olan yolu göstermek maksadı ile, kaleme alınmış bir eserdir. Birbiri ile çok sıkı bağlı olan ferd, cemiyet ve devlet hayatının ideal bir şekilde tanzimi için lâzım olan zihniyet, bilgi ve fazîletlerin ne olduğu ve bunların ne şekilde elde edileceği ve nasıl kullanılacağı üzerinde duran şâir-mütefekkir, bununla kendi devrinde gündelik hayatın üstüne yükselenlerin düşüncelerine tercüman olmuştur. O, birçoklarının ısrarla iddia ettikleri gibi, mansıp sahiplerine, iyi olmaları için, tatsız mecazlarla, ahlâk dersi veren kuru bir nasihatçı değildir. Yusuf, bu eseri ile, insan hayatının manasını tahlil ve onun cemiyet ve dolayısı ile devlet içindeki vazifesini tâyin eden bir felsefe, bir hayat felsefesi sistemi kurmuştur." (Arat 2007: XXV). Gerçekten de Yusuf Has Hacib, eserinde sosyal hayata dair teklifleri, hükümdara ve yöneticilere karşı uyarı ve tavsiyeleri, ideal insan tipini belirlemedeki ölçütleri bakımından oldukça realist bir tablo çizmiştir. Onun çizdiği bu tablonun, dönemi için olduğu kadar, kendi döneminden sonra da önemini koruduğu ve esere gösterilen ilginin 16. yüzyıla kadar sürdüğü tahmin edilebilir. "Eldeki nüshaların 14 ve 15. yüzyıllara ait olması da esere gösterilen ilginin 15. yüzyılın sonlarına dek sürdüğünü göstermektedir. 11. yüzyılın ikinci yarısında yazılan Kutadgu Bilig, 400 yıl boyunca bütün Türk dünyasında sürekli ilgi görmüş, 16. yüzyıldan itibaren unutulmuştur." (Ercilasun 2005: 318). Fakat eserin daha sonra istinsah edilmemiş olması, etkisinin de sona erdiği anlamına gelmemelidir. İnsanların zihinlerinde yer edinmiş bir şekilde, kültürel devamlılık bağlamında, takip eden dönemlerde de oluşturulan eserleri etkilemiş olmalıdır.

Yukarıda da söz edildiği gibi eser üzerinde birçok çalışma yapılmıştır Özellikle dil bilgisi yönüyle çeşitli incelemelere konu edilmiştir. Fonetik, morfoloji, sentaks, etimoloji alanlarına dair çalışmalar mevcuttur (Bkz. Kaymaz 2009: 1408-1422). Bundan sonra yapılacak çalışmalar daha çok eserin mesajı, işlevi ve söylemi üzerine olmalıdır. Yapılacak bu tür incelemeler Türk kültüründeki süreklilik olgusunu açığa çıkaracak, toplumsal zihniyetin belirlenmesine yardımcı olacaktır. Böylelikle Türk kültür evreni içerisinde tarihsel metinlerimizin önemi vurgulanmış olacaktır. "Bu noktada, dilin sadece gramer incelemelerinin değil genel olarak toplumsal bilimlerin temel faaliyet alanı olarak da değerlendirilmesi gerekmektedir." (Aydemir 2013: 804).

II. Yöntem

Yukarıda belirtilen öneme bağlı olarak, Kutadgu Bilig'in dilinde yer alan "zekâ" kavramı işlevsel olarak çözümlenmeye çalışılacaktır. Kutadgu Bilig'de zekâ kavramının ne şekilde geçtiği, zekâ-düşünce-akıl-bilgi kavramları, zekânın toplumsal ve bireysel önemi, zeki insanın özellikleri gibi konular eserin verdiği dil malzemesi ölçüsünde değerlendirilecektir. Burada sadece tek tek

cümlelerden değil bağlamı oluşturan bütün içerisinden hareket edilecektir. Böylelikle metnin, kültürel ve toplumsal yönleri belirlenmeye çalışılacaktır.

"(…) söylem çalışması yapıyı da kapsayan ama onun ötesine geçen, özellikle bağlamı, işlevi, doğal iletişim koşullarını öne çıkaran bir yönelimi yansıtır." (Kocaman 2009: 3). Burada söylemi, bağlamın içerisindeki ögelerin iletişimdeki fonksiyonlarını belirlemeye çalışan bir uğraş olarak da değerlendirebiliriz. Tarihsel metinlerimizin çoğu kendi dönemini aşarak günümüze kadar gelebilmiş ve önemini korumuştur. Kutadgu Bilig de mesajını devam ettiren, hatta evrensel bilgiler barındıran bir eser olması dolayısıyla önemini korumaktadır. Yapılacak çeşitli söylem çalışmaları, bu eserin mesajının anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

"(…) söylem dil kullanımının kültürel ve toplumsal bağlamda ele alınmasıdır. Söylemi incelemenin temel nedeni insan iletişimini bütünlüğü içinde kavramaktır. Bu bütünsellik, söylemin soyut bir dil ve dilbilim boyutuyla sınırlanmamasını ve değişik bakış açılarının haklılığını gösterir: toplumdilbilim, bilişsel ruhbilim, insanbilim vs." (Kocaman 2009: 10). Bu bağlamda Kutadgu Bilig'i ele alırken dönemin toplumsal koşulları, dönemin içinde bulunduğu kültür evreni, metnin hem yöneticilere (ideal yönetici bağlamında) hem de yönetilen kesime (ideal insan bağlamında) hitap etmesi gibi durumları göz önüne almak gerekir. Eser, hükümdar-yönetici-müellif-okuyucu düzleminde, zekânın kullanımı ve zeki insanın özellikleri çerçevesinde genel bir tablo çizmiştir. Bu da yöneticilerin zeki olması, devlet işlerinde zeki insanlara görev verilmesi, zeki insanlara danışılması, metnin bir zekâ ürünü olduğu ve bu metni alımlayacak okuyucunun da zekâya sahip olması gerektiği gibi denklemlerle karşımıza çıkmaktadır.

III. Bulgular

Kutadgu Bilig'de zeki anlamında "tetik" kelimesi, zekâ anlamında da "tetiklik" kelimesi geçmektedir (Arat 1979: 439). Toplamda tetik ve türevi kavramlar metinde 61 defa (tetik 46; tetik bol- 4; tetikdin 1; tetiklik 1; tetik bile 5; tetik kerek 4) kullanılmıştır (Arat 1979: 439). Bu da metinde zekâ kavramının önemli bir yer tuttuğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir.

"Tetik" kelimesi Kutadgu Bilig'le çağdaş olan Divanü Lugati't-Türk'te de yer almaktadır: "tetik: akıllı; teytik: akıllı, zeki" (Atalay 2013: 608; 611). Anadolu ağızlarında da "uyanık, açıkgöz, çabuk davranan, çevik" anlamlarında Kutadgu Bilig'e paralel bir kullanımla karşımıza çıkmaktadır (Derleme Sözlüğü V. Cilt 2009: 3900-3901). Gülensoy'un hazırladığı etimoloji sözlüğünde de Uygur Türkçesi ve Orta Türkçedeki kullanımları da verilerek "çabuk davranan, çevik, dikkatli, uyanık" anlamları sıralanmıştır. Kelimenin tet- "acele et-" kökünden gelebileceği ihtimali üzerinde durulmuştur (Gülensoy 2011: 886).

Zekâ çok yönlü bir kavramdır. İçeriğinde birçok özelliği barındırır. İşlevsel olması, çözüm ve sonuç odaklı olması, bilginin pratiğe dökülmesi, pragmatik olması zekânın özelliklerindendir. Zekâ, "anlama, ilişkileri kavrama, kavrama, algılama, soyutlama, öğrenme, yeni durumlara uyma, çıkarsama, genelleme, yargılama, birleştirme, çözümleme, ayırdetme, eleştirme yeti ve yeteneklerinin toplamıdır." (Hançerlioğlu 1997: 31). Kutadgu Bilig'de öncelikle Ay Toldı karakteri bu özelliklere uymaktadır. Ay Toldı'yla ilgili bilgi verilirken onun "akıllı, bilgili, zeki ve iyi gönüllü" olduğundan bahsedilir: "bir ay toldı atlı er erdi tetig / eşitti bu çavıġ itindi itig; yigit erdi oġlan ḳılınçı amul / uḳuşluġ biliglig hem öglüg köŋül: Ay Toldı adında zeki bir adam vardı; ki hükümdarın bu şöhretini işitti ve ona gitmek üzere hazırlıklarını yaptı. Sakin tabiatlı, akıllı, bilgili, zeki ve iyi gönüllü genç bir delikanlı idi."[1] (462-463, Ay Toldı'nın Hükümdar Kün-Toğdı Hizmetine Geldiğini Söyler). Zekâ, akıl ile ulaşılabilinen ve varış noktası alımlanmış bilgi olan yolculuğun ana gereksinimidir. Daha önceki beyitlerde, hükümdarla ilgili olarak "akıllı, bilgili,

[1] Metin örnekleri, "Reşit Rahmeti Arat, *Yusuf Has Hâcib-Kutadgu Bilig I: Metin*, TDK Yay., Ankara 2007; Reşit Rahmeti Arat, *Yusuf Has Hâcib-Kutadgu Bilig II: Çeviri*, TTK Yay., Ankara 1991." isimli çalışmalardan alınmıştır.

zeki, iyi huylu, iyi gönüllü" gibi durumlara işaret edilmiştir. Ay Toldı da hükümdarın bu şöhretini duymuş ve kendisiyle hükümdar arasında benzer özellikler görmüştür. Bunun üzerine hükümdara gitme kararı almıştır. Ay Toldı'nın bu yolculuğa çıkmasına zemin hazırlayan temel gerekçe, kendisinde bu yolculuğu yapabilecek ve kendisini hükümdar karşısında ifade edebilecek zekâya sahip olmasıdır.

Zekâ kavramının çok yönlü yapısına Kutadgu Bilig'de birçok yerde işaret edilmiştir. Özellikle akıl-bilgi-zekâ kavramları bir arada kullanılmıştır. "Denilebilir ki ne us, ne an, ne anlık, ne bellek, ne bilinç, ne düşünme olan anlak, bütün bu yetilerin uyumlu ve çok iyi işlemeleriyle gerçekleşir. Daha açık bir deyişle tek başına uslu, anlı, anlıklı, bellekli, bilinçli, düşünmeli bir kimse anlaklı (Os. zeki) olmayabilir. Anlak bütün bu yetilerin hep birlikte ve bağlantılı olarak olağanüstü işlemelerinden oluşur." (Hançerlioğlu 1997: 31). Kutadgu Bilig bu *işleme*nin açık bir şekilde yer aldığı metindir. Bu kombinasyonun birçok yerde tekrar edilmesi, Hacib'in bu kavramları bilinçli bir şekilde kullandığına işarettir. Metnin alt mesajında da "sadece akıl, bilgi, düşünce yeterli değildir" göndergesi yatmaktadır:

"yigit erdi oġlan ḳılınçı amul / uḳuşlug biliglig hem öglüg köŋül: Sakin tabiatlı, akıllı, bilgili, zeki ve iyi gönüllü genç bir delikanlı idi." (463, Ay Toldı'nın Hükümdar Kün-Toğdı Hizmetine Geldiğini Söyler).

"biliglig uḳuşlug bügü ilçi beg / ikigün ajunda bolur ornı yig: Bey bilgili, akıllı ve zeki olmalıdır; beyliğin hastalığına ancak bunlar ile bir çare bulunur." (1971, Ögdülmiş'in Hükümdar'a Cevabı).

"negü tir eşitgil biliglig tetig / biliglig tetig bilgi ilge itig: Bilgili ve zeki insan ne der, dinle; bilgili ve zeki insanın bilgisi memleket için bir ziynettir." (2167, Ögdülmiş'in Hükümdar'a Cevabı).

"uḳuşlug kerek hem biliglig kerek / tetiglik kerek hem siliglik kerek: Vezir akıllı ve bilgili olmalıdır; bu iş için zekâ ve yumuşak huylu olmak lazımdır." (2188, Ögdülmiş Beylere Vezir Olacak İnsanın Nasıl Olması Lazım Geldiğini Söyler).

"saḳışçı kerek bolsa bilge tetig / bilig birle bilse bu türlüg bitig: Vezir hesap bilir, âlim ve zeki olmalıdır; bilgili olmalı ve çeşitli yazıları bilmelidir." (2218, Ögdülmiş Beylere Vezir Olacak İnsanın Nasıl Olması Lazım Geldiğini Söyler).

"közi toḳ kişi işte almaz orunç / orunç alsa ḥacib bolur beg külünç: Gözütok, haya sahibi ve nazik olmalıdır; zeki ve bin türlü bilgiye sahip bulunmalıdır." (2441, Ögdülmiş Hükümdara Ulu Hacib'in Nasıl Bir İnsan Olması Lazım Geldiğini Söyler).

"tilin sözleyin men tükel türlüğün / biligdin uḳuştın söz öḍrün öğün: Bilgi, akıl ve zakâmı kullanarak, türlü dil döküp, onu (Odgurmış'ı) iknaya çalışayım." (3177, Ögdülmiş'in Hükümdara Cevabı).

Yukarıdaki örneklerden de görüldüğü gibi, Kutadgu Bilig'in dilinde zekâ kavramı, çoğu yerde bilgi ve akıl mekanizmasıyla birlikte ele alınmış, bu durum tutarlı bir şekilde metne yansımıştır. Burada "tek tek tümceler değil, iletişim değeri olan birbiriyle bağıntılı sözcelerden" (Kocaman 2009: 9) hareket edildiğinde Kutadgu Bilig'in bu bağıntıyı başarılı bir şekilde ortaya koyduğu gözlemlenmektedir. "Bu bakış açısının sonucu olarak söylem çözümlemesinde dil kurallarından çok dildeki düzenliliklerden söz edilebilir; çünkü doğal dil kullanımında kuralların yüzde yüz doğrulayıcı kesinliği yoktur." (Kocaman 2009: 9). Kutadgu Bilig'deki bu düzenlilikler ve sistemli yapı öteki konularda olduğu gibi zekâ kavramında da kendisini göstermektedir.

Kutadgu Bilig'de, zekânın hem doğuştan gelen hem de sonradan edinilen bir yeti olduğu vurgulanır. Özellikle Ay Toldı, kendisini geliştirmiş, bilgili, aklını kullanan, zeki, bu özellikleri sayesinde sarayda kolayca vezir konumuna yükselmiş ve pratik çözümler üretmede becerili birisi olarak sunulmuştur. Zekânın tanımında yer alan, "(…) insan zihninin karşı karşıya kaldığı teorik ve pratik problemleri belleğin, tasavvur ve kavramsal düşüncenin de yardımıyla tatmin edici bir biçimde çözebilme kapasitesi." (Cevizci 2005a: 1791) Kutadgu Bilig'de de yansıma alanı bulur. Hükümdar çıkmaza girdiğinde, bir problemle karşı karşıya kaldığında başvuracağı ilk kişi Ay Toldı ve Ay Toldı'nın ölümünden sonra da Ögdülmiş olacaktır:

"saḳışçı kerek bolsa bilge tetig / bilig birle bilse bu türlüg bitig: Vezir hesap bilir, âlim ve zeki olmalıdır; bilgili olmalı ve çeşitli yazıları bilmelidir. (2218, Ögdülmiş Beylere Vezir Olacak İnsanın Nasıl Olması Lazım Geldiğini Söyler).

"tetig bolmasa iş oŋarmaz kişi / tetiglik bile ḳıldı yalŋuk işi: İnsan zeki olmazsa, işi başaramaz; insan işini zekâ ile yapar." (2222, Ögdülmiş Beylere Vezir Olacak İnsanın Nasıl Olması Lazım Geldiğini Söyler).

"negü teg ḳılur sen bu işke itig / maŋa yaḳru bir sen anı ay tetig: Bu işin çaresi ne ise bak; ey zeki, sen onu (Odgurmış'ı) muhakkak benim yanıma getir." (3154, Hükümdarın Ögdülmiş'e Suali).

"tilin sözleyin men tükel türlüğün / biligdin uḳuştın söz öḍrün öğün: Bilgi, akıl ve zekâmı kullanarak, türlü dil döküp, onu (Odgurmış'ı) iknaya çalışayım." (3177, Ögdülmiş'in Hükümdara Cevabı).

Yukarıdaki beyitlerde yer alan, "Vezir hesap bilir, âlim ve zeki olmalıdır.", "İnsan zeki olmazsa işi başaramaz.", "Bu işin çaresi ne ise bak, ey zeki insan." ve "Bilgi, akıl ve zekâmı kullanarak, türlü dil döküp, onu (Odgurmış'ı) iknaya çalışayım." ifadeleri pratik akla duyulan ihtiyacın yansımalarıdır. Vezir olacak kişilerin özellikleri sıralanırken "pratik çözümler üretebilme" ölçütü de değerlendirilmiştir. Bu ölçütler, metin içerisinde Ay Toldı ve Ögdülmiş'in kişiliğinde vücut bulmuştur. Bu bağlamda Kutadgu Bilig, pratik aklı ve aklın işletilmesini esas alan bir metindir.

"Yapılanışında doğuştan getirilen ögelere ek olarak, duygusal ve toplumsal yaşamın da büyük rol oynadığı zekâ, soyut zekâ ve somut ya da pratik zekâ olarak ikiye ayrılır. Bunlardan soyut zekâyı belirleyen en önemli özellik, onun duyu-verilerini, bilgisi önceden kazanılmış ve açıklanmış genel durumların, bir yasa ya da ilkenin özel bir hâli ya da özellemesi olduğunu keşfetmek suretiyle anlaması ve yorumlamasıdır. Başka bir deyişle, soyut zekâya sahip bir insan sembolleri ve kavramları beceriyle kullanan kişidir. Oysa somut veya pratik zekânın en önemli özelliği, onun somut verileri kolaylıkla kullanabilmesinden meydana gelir; başka bir deyişle somut zekâ deneysel malzeme ya da verileri, geneli hiç hesaba katmadan, aynı şekilde özel ve somut olan başka bir veri aracılığıyla anlamaktan oluşur." (Cevizci 2005a: 1791). Hem soyut zekâya hem de somut zekâya ilişkin Kutadgu Bilig'de pek çok veri vardır. Sembollerin ve kavramların beceriyle kullanılması olan soyut zekâya örnek olarak Kutadgu Bilig'den şu beyitleri verebiliriz:

"saḳışçı kerek bolsa bilge tetig / bilig birle bilse bu türlüg bitig: Vezir hesap bilir, âlim ve zeki olmalıdır; bilgili olmalı ve çeşitli yazıları bilmelidir." (2218, Ögdülmiş Beylere Vezir Olacak İnsanın Nasıl Olması Lazım Geldiğini Söyler).

"tetiglik kerek ḳılsa türlü saḳış / tetig bolmaġınça ḳalı aḍrar iş: Her türlü hesabı yapmak için, zekâ lazımdır; zekâ olmayınca, insan hesap işlerini karıştırır." (2772, Ögdülmiş Hükümdara Hazinedarın Nasıl Bir İnsan Olması Lazım Geldiğini Söyler).

"bitigü bile ḳoldı kaġıḍ tetig / bayat atı birle bitidi bitig: Bu zeki insan kâğıt-kalem istedi; Tanrı ile başlayarak, bir yazı yazdı. (1342, Ay-Toldı'nın Hükümdar Kün Togdı'ya Vasiyetname Yazdığını Söyler).

"bitig birle yalŋuḳ bitir bilmişin / bitise bilür er negü kılmışın: İnsan bildiklerini yazı ile yazar; yazarsa, ne yapmış olduğunu bilir." (2223, Ögdülmiş Beylere Vezir Olacak İnsanın Nasıl Olması Lazım Geldiğini Söyler).

"tetiglik nişanı turur bu bitig / bitig bilgüçi er bolur keḍ tetig: Bu yazı zekâ nişanıdır; yazı bilen insan çok zeki olur." (2224, Ögdülmiş Beylere Vezir Olacak İnsanın Nasıl Olması Lazım Geldiğini Söyler).

"bitig bilse sakış aġıçı bolur / uḳuş ög keḍ erse bitigçi bolur: Yazı ve hesap işlerini bilirse, hazinedar olur; anlayış ve zekâsı iyi ise, kâtip olur." (4048, Ögdülmiş'in Odgurmış'a Beylere Hizmet Etmenin Usul ve Nizamını Söyler).

Somut zekâya örnek olarak şu beyitleri vermek mümkündür:

"oġulluġ ata bolsa bilge tetig / ḳısa tutġu tutçı emi bu tetig: Çocuk babası âlim ve zeki ise, oğluna daima sıkı bir terbiye vermelidir; bunun usulü, çaresi budur. (1221, Ay-Toldı'nın Ögdülmiş'e Cavabı).

"kim erse tapuġḳa kireyin tise / iki neng kerek bil söz aydım kese; tiriglik kerek bir tuçı igsizin / tapınsa ḳıyıḳsız yarutsa yüzin; taḳı bir sav altun kerek ay tetig / anı işletip itse özke itig: Hizmete girmek isteyen kimse için, hiç şüphesiz, şu iki şey elzemdir; Doğruluk ile hizmet edip, yüzünü ağartmak için, insana lazım olan şeylerden biri, hastalıksız geçen hayattır; Ey zeki insan, bunlardan biri de, yerinde kullanmak ve sarfetmek için elde bulunması icap eden som altındır." (481-482-483, Ay-Toldı'nın Hükümdar Kün-Togdı Hizmetine Geldiğini Söyler).

Kutadgu Bilig, toplumsal bir metindir. Esas olarak hükümdara sunulan eser, toplumu ilgilendiren yönü itibarıyla ağır basmaktadır. Eserde devlet yapısının, yöneticilerin, bireyin ve toplumun nasıl olması gerektiğiyle ilgili çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Ele aldığımız zekâ kavramı bağlamında Kutadgu Bilig, toplum yapısında ahenkli bir bütünden bahsetmektedir. Eserin zekâ ürünü olması, yazarının zeki olması, hükümdar ve yöneticilerde bulunması gereken vasıflar içerisinde sık sık zekâ kavramına vurgu yapılması, okuyucunun eseri anlama becerisine sahip olması, eserde isimleri olmamasına rağmen şiirlerinden alıntı yapılan müelliflerin zeki olması, bu ahenkli bütünü oluşturan parçalardır. Daha önce de ifade edildiği gibi, bir metni tek tek cümlelerden hareketle değil, bir bütün olarak ele alıp bu bütünü oluşturan düzenliliklere değinmek gerekmektedir. Eser içerisinde bu düzenliliği oluşturan pek çok beyit bulunmaktadır. Bütünü görmek açısından başlıklar hâlinde beyitleri sıralamakta yarar görüyoruz:

Hükümdar'ın Zeki Olması: "adınsıġ körür men bu kün ḳılḳ itig / aŋar eymenür men ay bilge tetig: Bugün sende başka bir hâl görüyorum, onun için çekiniyorum, ey zeki, âlim insan." (777, Ay-Toldı-nın Hükümdar'a Cevabı).

Ay Toldı'nın Zeki Olması: "yigit erdi oğlan ḳılınçı amul / uḳuşlug biliglig hem öglüg köŋül: Sakin tabiatlı, akıllı, bilgili, zeki ve iyi gönüllü genç bir delikanlı idi." (463).

Ögdülmiş'in Zeki Olması: "bitigçi negü teg kerek ay tetig / aŋar beg ınanıp bitigse bitig: Ey akıllı (zeki), kâtip nasıl olmalıdır ki, bey ona itimat ederek, yazılarını yazdırabilsin." (2671, Hükümdarın Ögdülmiş'e Suali).

Odgurmış'ın Zeki Olması: "tilin sözlegil hem bitigil bitig / iligke yanayın ay bilge tetig: Hem ağızdan söyle, hem mektup yaz, ey zeki âlim; ben de hükümdarın yanına döneyim." (3712, Ögdülmiş'in Odgurmış'a Cevabı).

"kөŋül aytu ıdtım bitidim bitig / negü teg erür sen ay bilge tetig: Hatır ve gönül sormak üzere, sana mektup yazdım, ey zeki âlim, nasılsın?" (3908, Hükümdar Kün Togdı'nın Odgurmış'a İkinci Mektubu Gönderdiğini Söyler).

Vezirlerin Zeki Olması: "uḳuşluġ kerek hem biliglig kerek / tetiglik kerek hem siliglik kerek: Vezir akıllı ve bilgili olmalıdır; bu iş için zekâ ve yumuşak huylu olmak lazımdır." (2188, Ögdülmiş Beylere Vezir Olacak İnsanın Nasıl Olması Lazım Geldiğini Söyler).

"saḳışçı kerek bolsa bilge tetig / bilig birle bilse bu türlüg bitig: Vezir hesap bilir, âlim ve zeki olmalıdır; bilgili olmalı ve çeşitli yazıları bilmelidir." (2218, Ögdülmiş Beylere Vezir Olacak İnsanın Nasıl Olması Lazım Geldiğini Söyler).

Devlet Görevlilerinin Zeki Olması: "tetiglik kerek hem törü keḍ bilir / ajun körki barça tetigdin kelir: Zeki olmalı ve kanunu iyi bilmelidir; dünyayı süsleyen şeyler hep zekâ mahsulüdür. (2474, Ögdülmiş Hükümdara Ulu Hacib'in Nasıl Bir İnsan Olması Lazım Geldiğini Söyler).

"baġırsaḳ kerek hem oḍuġ saḳ tetig / tetiglik bile er ḳılur miŋ itig: Hazinedar gönülden bağlı, uyanık, ihtiyatlı ve zeki olmalıdır; insan zekâ ile her işinde muvaffak olur." (2761, Ögdülmiş Hükümdara Hazinedarın Nasıl Bir İnsan Olması Lazım Geldiğini Söyler).

Sözleri Nakledilen Şairlere/Düşünürlere Zeki Sıfatının Verilmesi: "negü tir eşid emdi bilge tetig / özi bardı ḳoḍtı biziŋe bitig: Şimdi dinle, kendisi gitmiş, fakat bize eserini bırakmış olan zeki ve âlim insan ne der." (755, Hükümdar'ın Ay-Toldı'ya Cevabı).

"muŋar meŋzetü sözlemiş söz tetig / bilig birle yalŋuḳ uzatır elig: Zeki bir insan buna benzer bir şey söylemiştir; insan bilgi ile etrafına hâkim olur." (2979, Ögdülmiş Hükümdara Hizmetkârların Beyler Üzerindeki Haklarının Neler Olduğunu Söyler).

Okuyucuya Zeki Sıfatının Verilmesi: "elig til nişanı munu bu bitig / saŋa ḳoḍtum emdi bitip ay tetig: Ey zeki insan (okuyucuya), dilden ve elden kalan nişane, işte sana yazıp bırakmış olduğum bu kitaptır." (6506, Ögdülmiş'in Hükümdara Cevabı).

Toplumun Zeki Olması: "telim bolsa ilde tusulur tetig / begig inçke tegrür ḳılur bu itig: Memlekette faydalı ve zeki insanlar ne kadar çok olursa, işleri bunlar görürler, bey de o kadar rahat eder." (3144, Ögdülmiş'in Hükümdara Cevabı).

Kutadgu Bilig, aklın ve zekânın kullanımında etik kurallara bağlı kalınması yönünde bazı telkinlerde bulunur. İyi huy, doğru işler, yumuşak tabiat, ahlak ve erdem gibi kavramlar eserde çeşitli şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Bu yönüyle zekâ kavramı ve zeki kişinin özellikleri bağlamında, etik çerçevesinde bazı değerlendirmelerde bulunulmuştur. "Ahlâk ve ahlâklılık üzerinde felsefî düşünüm" (Cevizci 2005b: 646) anlamındaki etiğe, Kutadgu Bilig'de zekâ çerçevesinde bakmak mümkündür. "Ahlak filozoflarının insanların peşine düşmeleri gereken amaçların ne olduğu sorusunu, ya iyi bir hayatın temel bileşenlerinin ya da bizatihi kendilerinde iyi olan şey türleriyle ilgili bir soru olarak değerlendirdikleri söylenebilir." (Cevizci 2005b: 646). Kutadgu Bilig, temel olarak "mutlu olma", "insana her iki dünyada mutluluğu sağlama" ilkeleri üzerinde kurulu olması dolayısıyla etiğe geniş yer ayırmıştır.

Felsefe tarihinde etik ve mutluluk arasında bağ kuran, etiği mutluluğa götüren erdemler olarak değerlendiren anlayışlar ortaya çıkmıştır. "Etik Antik Yunan'da, insanlara inançları, davranış biçimleri ve hayat tarzlarının ciddi bir sorgulamaya, rasyonel bir eleştiriye ihtiyaç duyduğunu göstermeyi ya da hatırlatmayı kendisine misyon edinmiş seküler bir peygamber olan Sokrates'in ortaya çıkışıyla başladığı söylenebilir." (Cevizci 2007: 771). "(…) Sokratik etiğin bir eudaimonizm, ya da mutluluk etiği olduğu söylenebilir. Buna göre Sokrates kendini takip eden

birçok filozof gibi, insan yaşamının nihaî amacının eudaimonizm ya da mutluluk olduğunu söyler." (Cevizci 2007: 772).

"Bu ilkçağ filozoflarının etiğe "mutluluk" bağlamındaki bakışı Farabi'de de karşımıza çıkmaktadır. "Fârâbi kaleme aldığı, Tahsilü's-Sa'âde, es-Siyâsetü'l-Medeniyye, Fusûlün Müntezea, İhsâü'l-Ulûm, gibi eserlerinde, özellikle Tenbîh ve Tahsîl başta olmak üzere, mutluluk kavramını incelemekte, mutluluğun nasıl kazanılacağını ele almakta ve erdemler üzerinde durmaktadır. Bu eserlerin tamamında ana tema mutluluk kavramı üzerine odaklanmaktadır. (…) Mutluluk bu eserlerinde ferd ve toplum açısından ele alınmaktadır. (…) Fârâbi'ye göre mutluluk (sa'âdet) salt iyilik (hayr)tir. Aristotales'te olduğu gibi ona göre mutluluk bütün insanların elde etmek için çaba gösterdiği, peşinde koştuğu bir mükemmelliktir." (Durak 2009: 219, 222). Aristotales ve Farabi'de yer alan bu idealize birey ve toplum sistemi Kutadgu Bilig'in açık mesajlarından biridir. Kutadgu Bilig'de de mutluluğun elde edilmesinde, hükümdardan tebaaya kadar "iyilik" kavramı ön plandadır. İdeal insanın özellikleri arasında mutlaka "iyilik, yumuşak tabiat, terbiye" gibi etik değerler sıralanmaktadır. Böylelikle ideal insanın ideal yöneticiyi, ideal yöneticinın de ideal dünya düzenini meydana getireceği düşüncesi işlenmiş olur. Bu bağlamda "aklı pratik şekilde kullanma, sonuca ulaşmada en pragmatik yolu seçme" olarak değerlendirebileceğimiz zekâ kavramında etik unsurlar devreye girer: Ay Toldı'nın "sakin tabiatlı, iyi gönüllü" olması, zeki bir babanın oğluna "sıkı bir terbiye" vermesi, akıllı ve bilgili olmak için "zekâ ve yumuşak huy" sahibi olunması gibi konular zekâ ve etik kavramına ışık tutmaktadır. Aşağıdaki beyitler zekâ ve etik ilişkisini göstermesi bakımından dikkat çekicidir:

"yigit erdi oġlan ḳılınçı amul / uḳuşlug biliglig hem öglüg köŋül: Sakin tabiatlı, akıllı, bilgili, zeki ve iyi gönüllü genç bir delikanlı idi." (463, Ay-Toldı'nın Hükümdar Kün-Togdı Hizmetine Geldiğini Söyler).

"oġulluġ ata bolsa bilge tetig / ḳısa tutġu tutçı emi bu tetig: Çocuk babası âlim ve zeki ise, oğluna daima sıkı bir terbiye vermelidir; bunun usulü, çaresi budur. (1221, Ay-Toldı'nın Ögdülmiş'e Cavabı).

"uḳuşluġ kerek hem biliglig kerek / tetiglik kerek hem siliglik kerek: Vezir akıllı ve bilgili olmalıdır; bu iş için zekâ ve yumuşak huylu olmak lazımdır." (2188, Ögdülmiş Beylere Vezir Olacak İnsanın Nasıl Olması Lazım Geldiğini Söyler).

"közi toḳ kişi işte almaz orunç / orunç alsa ḥacib bolur beg külünç: Gözütok, haya sahibi ve nazik olmalıdır; zeki ve bin türlü bilgiye sahip bulunmalıdır." (2441, Ögdülmiş Hükümdara Ulu Hacib'in Nasıl Bir İnsan Olması Lazım Geldiğini Söyler).

IV. Sonuç

Kutadgu Bilig, temel olarak ideal birey ve toplum modeli öneren bir siyasetnamedir. Bu anlamda öncelikli olarak insanda bulunması gereken özellikler belirlenmiştir. Akıl, bilgi, zekâ, erdem gibi kavramlar ideal insan tipinde olması gereken özelliklerdir. İdeal insan-ideal yönetici-ideal devlet-ideal dünya düzeni şeklinde sıralayabileceğimiz listenin başlangıcını "insan" oluşturmaktadır. Eserde bireyin bu olumlanan özelliklere sahip olmasının, beraberinde toplum ve devlet düzeninde de ahengi getireceği düşüncesini ön plana çıkarmaktadır.

Kutadgu Bilig, zekâya da bu yönüyle yaklaşmış; birey, toplum ve devlet idealize edilirken zekâ kavramına da vurgu yapılmıştır. Tüm bu olumlanan özellikleri, temelde "mutluluk" kavramı üzerine konumlandıran eser, zekâyı etik değerlerle örtüşük bir biçimde, mutluluğa götüren bir mekanizma olarak değerlendirmiştir. Toplumun, devletin ve dünyanın düzene girmesinde bireyin akıl, bilgi ve zekâ sahibi olmasının gerekliliği birçok yerde dile getirilmiştir. Yusuf Has Hacib, bunu dile getirirken metnin alt mesajı olarak Kutadgu Bilig'in de zekâ ürünü olduğunu ve metinde

birçok yerde geçen "Ey zeki kişi" hitabından hareketle eseri okuyacak kişilerin de zekâ sahibi olması gerektiğini vurgulamıştır. Böylelikle nitelikli okuyucu arayışına giren Yusuf Has Hacib, dil olarak yalın fakat içerik olarak çok zengin bir malzeme ortaya koyarak kültür tarihimizdeki yerini almıştır.

KAYNAKÇA

Arat, Reşit Rahmeti (1979), *Yusuf Has Hacib-Kutadgu Bilig III İndeks*, Haz.: Kemal Eraslan-Osman F. Sertkaya-Nuri Yüce, TDK Yay., Ankara.

Arat, Reşit Rahmeti (1991), *Yusuf Has Hâcib-Kutadgu Bilig II Çeviri,* TTK Yay., Ankara.

Arat, Reşit Rahmeti (2007), *Yusuf Has Hacib-Kutadgu Bilig I Metin*, TDK Yay., Ankara.

Atalay, Besim (Çev.) (2013), *Kâşgarlı Mahmud-Divanü Lûgat-it-Türk IV Dizin*, TDK Yay., Ankara.

Aydemir, Özgür Kasım (2013), "Kutadgu Bilig'in Dilinde Bilgi Kavramı ve İşlevi", *Turkish Studies – International Periodical For The Languages Literature and History of Turkish ot Turkic*, Volume 8/1 Winter, s. 803-810.

Cevizci, Ahmet (2005a), "Zekâ", *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul, s. 1791.

Cevizci, Ahmet (2005b), "Etik", *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yay., İstanbul, s. 646-666.

Cevizci, Ahmet (2007), "Etiğin Tarihi", *Felsefe Ansiklopedisi*, Editör: Ahmet Cevizci, V. Cilt, Ebabil Yay., Ankara, 771-787.

Çağatay, Saadet (1968), "Kutadgu Bilig'de Odgurmış'ın Kişiliği", *TDAY-Belleten*, Ankara, s. 39-49.

Durak, Nejdet (2009), *Aristotales ve Fârâbi'de Etik*, Fakülte Kitabevi, Isparta.

Derleme Sözlüğü (2009), *V. Cilt*, TDK Yay., Ankara.

Eker, Süer (2006), "Kutadgu Bilig'de Türkçe İslami Terimlerin Kaynakları Üzerine", *Bilig*, S. 38, Ankara, 103-122.

Ercilasun, Ahmet Bican (2005), *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ Yay., Ankara.

Gülensoy, Tuncer (2011), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, I. Cilt, TDK Yay., Ankara.

Hançerlioğlu, Orhan (1997), "Anlak", *Ruhbilim Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 31-34.

İnalcık, Halil (2000), "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", *Osmanlı'da Devlet-Hukuk-Adalet*, Eren Yay., İstanbul, s. 12-23.

Kaymaz, Zeki (2009), "Kutadgu Bilig Hakkında Türkiye'de Yapılan Yayınlar Üzerine Bir Deneme", *Turkish Studies – International Periodical For The Languages Literature and History of Turkish ot Turkic*, Volume 4/3 Spring, 1408-1422.

Kocaman, Ahmet (2009), "Dilbilim Söylemi", *Söylem Üzerine*, Haz.: Ahmet KOCAMAN, ODTÜ Yay., Ankara, s. 1-11.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Gümüş, İ., (2015). "Kutadgu Bilig'de Zekâ Kavramı / Intelligence Concept In Kutadgu Bilig", TURKISH STUDIES -International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. H. Ömer Karpuz Armağanı), Volume 10/16 Fall 2015, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8712, p. 593-604.